

Анђелија Нешовић¹, докторанд
Универзитет у Нишу
Правни факултет
Србија

СМРТНА КАЗНА У ВРЕМЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА 1804–1813. ГОДИНЕ

Апстракт: Смртна казна је симбол суверене моћи државе и њеног владара над појединцем. Она је то, кад год и докле год постоји у закону, без обзира на то да ли се извршава или не. Јер и у случају да се смртна казна не извршава, суверен, дајући помиловање, показује да држи животе својих поданика у шасти и да их може, по свом нахођењу, одузимати или поклањати. Основни извори из којих се данас обавештавамо о кривичном праву у Србији од 1804. до 1813. године су Законик проте Матеје, Карађорђево законик, Протокол Шабачког магистрата и Деловодни протокол Карађорђа Петровића. У првој половини 19. века Србија је примењивала смртну казну много шире него било која европска држава. У Србији, чије је становништво тада бројало око 470.000 људи, је у периоду од 1804. године до 1813. године, извршавано најмање двадесет смртних казни сваке године (не рачунајући вансудске егзекуције), док су као основни начини погубљења били: вешање, стрељање и точак (коло).

Кључне речи: смртна казна, погубљење, вешање, стрељање

У Србији из времена Првог устанка,² судска власт није била сасвим јасно издвојена од извршне, а у много чему је овој другој била подређена. Поред судова, судску власт, вршиле су и старешине, односно носиоци извршне власти – посебно врховни старешина, вожд Карађорђе. Сеоски и нахијски судови нису могли изрицати смртне казне, већ су морали да шаљу на потврђивање Великог суда. Изрицање смртних казни било је у надлежности Великог суда, а смртне казне које су изrekli нахијски судови или поједине старешине, он је потврђивао. У стварности, било је нешто другачије. Наиме, старешине су самостално

¹ *andjelijanesovic018@gmail.com*; Anđelija Nešović, University of Niš, Faculty of Law, Serbia

² У Првом српском устанку учествовали су, поред старешина и свештенства. Види: П. Пузовић, „Учешће свештенства у Првом српском устанку”, *Пешичаник*, год. 2, бр. 2 2004, 53–62.

предузимале све радње у кривичном поступку – хапсиле, судиле, осуђивале и кажњавале (па и на смрт), а такође су и утицале на судове и издавале наређења како да решавају поједине предмете. Из Карађорђевог протокола се види да је он сам давао упутства појединим старешинама и судовима, да је издавао наредбе да се људи хапсе или да се пуштају на слободу, одређивао је на ком месту и у које време ће се извршавати казне, а неретко се дешавало и да је сам на лицу места „пресуђивао” и извршавао казну окривљеним лицима. Године 1811. питање надлежности за изрицање смртне казне регулисано је тако да је смртне пресуде могао да изриче само врховни суд, док је врховни вожд имао право да помиловањем спречи извршење смртне пресуде.

Од обичаја да старешине сами извршавају смртне казне разликујемо веома широку праксу вансудских егзекуција. Старешине су наређивале убиства мимо сваког суда, најчешће из политичких разлога, али и зарад материјалне користи. О размерама вансудског погубљења може се судити према списковима које су нахијски судови сачинили 1832. године, када је од судова тражено да се на основу казивања кметова и старих људи, опишу сви случајеви из времена Првог устанка у којима су људи убијани по наредби старешина, без судске пресуде. Тако је на пример Стојан Чупић у својој кући убио момка Ристу Макнајрала, „дознавши да је имао блудно смешеније са женом његовом Стојановом”, а Лукин момак Јован Томић је на Влашцу обесио неког Пиштала „што му је украо коња”, Танасије Лазић је убијен „што је мрсио божићни пост”.³

У недостатку закона, главни извор права приликом кривичног суђења у Србији, био је обичај. Обичајно право у Србији у време устанка био је један „конгломерат више правних традиција – словенске, старобалканске, римско-византијске”.⁴ Та мешавина обичаја управљала је свакодневницом у српским заједницама, у оквиру знатне аутономије коју су хришћани уживали у Београдском пашалуку. Њихова аутономија била је скоро апсолутна у свему ономе што није задирало у интересе Отоманског царства и муслиманске верске заједнице, а веома широка у црквено-судским пословима.⁵ Кривични поступци, нарочито за тешке преступе, морали су да се воде пред турским органима, који су једини имали право да изричу смртне пресуде, јер су само они представљали суверену власт, а само суверен је могао располагати животима поданика. Такође, о сваком смртном случају морали су бити обавештени Турци, који су спроводили истрагу, и ако је било у питању убиство, кажњавали кривца.⁶ С друге стране, село је сматрало да има права да своје велике кривце казни смрћу и да за то ником није одговорно. „Село” у овој тврдњи означава све одрасле и углавном мушке чланове заједнице: „сви скупа”, „сви заједно”.⁷ Село је кажњавало смрћу

³ С. Богојевић, *Списак Сврху њодијени људи*, 277–291.

⁴ Павковић, *Казна у обичајном праву*, 172.

⁵ Фотић, *Између закона и његове примене*, 37–38.

⁶ Исто, 50–51.

⁷ Т. Ђорђевић, *Село као суд*, 268.

следеће преступе: убиство, обљубу (нарочито кад девојка затрудни), паљевину, а у најсиромашнијим крајевима и крађу. За разлику од села, српски државни органи, смрћу су кажњавали за убиство, хајдучја, војна кривична дела, политичка кривична дела, као и преступе против имовине.

У Србији у време Првог устанка, смртна казна примењивана је на „кривце и злочинце за силовање деце, за буњење у војсци, за убиство, за оцеубиство, за опасну крађу, на девојку која без мужа роди дете – копице, па га удави”.

Државни органи у Србији у време Првог устанка смрћу су кажњавали за убиство, хајдучја, војна кривична дела, политичка кривична дела, као и преступе против имовине. Када је реч о убиству, оно је инкриминисано у писаним законским текстовима и то на следеће начине: „Који би убио човека, да се убије и на коло метне” (чл. 1 ЗМП); „Који би убио човека својевољно, а онај није на њега пређе пушку потего, осуђује се да се стреља и потом обеси” (чл. 18 КЗК). Посебан облик убиства био је чедоморство, предвиђен у КЗК: „Жена или девојка, која би се случила да роди без мужа дете, то јест копице, да се никада не усуди удавити дете, но слободно нека рани, или ако је весма стидно, то може однети и на путу оставити, кад људи сваки час пролазе, да који год нађе, примиће и наћиће се и ранити. Ако би се усудила удавити, то таки и она се осуђује на смрт, без икакве даљње милости, за узрок што је убила човека на свету” (чл.30). Ова одбреба указује на то да се не кажњава ванбрачна трудноћа, већ само детеубиство. Хајдучја, у ствари представљају један комплекс кривичних дела одметања од власти, уцењивања, разбојништва, тешких крађа, као и помагања, прикривања и подстицања извршиоца. Битан елемент хајдучија је у отвореном супротстављању и одметању од власти. С обзиром на то да је српска држава у том периоду била скоро непрекидно у ратном стању, војна кривична дела била су честа. Један од примера јесте чл. 4 Законика проте Матеје у коме је предвиђено: „Ко побегне са страже да се стреља”. Треба поменути и кривично дело „шијунажу” које је регулисано чл. 24 КЗК и гласи „Који би се Србин уфатио и осведочио да тајно води разговор с Турци и пријатељство, то јест шпионлук, да Турцима доказује и род свој издаје, тај да се каштигује, да му се пребију обе ноге на 2 места и обе руке и тако жив да се дигне на коло и да се не скине док кост траје. Поред тога, за ово кривично дело прописивани су и други облици смртне казне и то вешање и стрељање.⁸

Крађа, као један од преступа против имовине, није кажњавана смрћу, већ батинама (чл. 3 ЗМП, чл. 26 КЗК). Међутим, у пракси је изрицана смртна казна лоповима Турцима, као и Србима који су украдене ствари препродавали Турцима. У прилог томе сведочи наредба Карађорђа од јуна 1812. године коју је издао проти Матеји: „Турчина који је жив ухваћен, који је у крађу пошао, да обеси на сред пута, откуда излазе да краду и то близу Турака”.

Обичај је имао важну улогу у судском поступку, а то се пре свега огледало у доказном поступку, у коме су се често користила ирационална средства, на

⁸ В. Караџић, *Прва година српскога војевања на дахије*, 343–344.

пример „божји суд”, бацање осумњичених вештица у воду, мазија... Опис мазије дао је Вук Караџић 1818. године: „У Србији, кад за некога човека реку да је што украо, а он се одговара да није, онда узваре пун казан воде, па у врелу воду метну комад врућа усјала гвожђа, а онај на кога веле да је украо, засуче рукаве, па објема рукама извади оно гвожђе из воде. Ако он не буде украо оно што на њега говоре, неће се ожећи ни мало, ако ли буде украо, изгореће му руке”. Доказно средство „бацања у воду” коришћено је да се утврди да ли је осумњичена вештица или није. Њу су бацали у реку и вадиле је уколико је почела да тоне, јер је тиме доказана њена невиност, а ако сама исплива, сматрана је вештицом и убијана је.⁹ Треба поменути и доказ „заклињањем” који се огледао у томе да је осумњичени своју невиност потврђивао заклетвом, најчешће у цркви. Рачунало је да ће страх од натприродне казне обезбедити истинитост исказа. Одбијање окривљеног да се закуне, водило је осуђујућој пресуди. А у случају да и тужилац и тужени нуде да се закуну, суд одређује којој ће се страни заклетва дати.¹⁰ Од заклињања треба разликовати проклињање, које предваља обичајну санкцију, која се примењивала у случајевима када је кривац непознат, тако што сви припадници заједнице јавно, уз одређене ритуале, призивају на њега свако зло, у нади да ће натприродне силе услышати ту њихову жељу и казнити га.¹¹ Најзад, најчвршћим доказом сматрало се признање окривљеног, до којег се најчешће долазило применом силе, која је била законом дозвољена, све до 1858. године. Примена силе огледала се у батинама, везивањем у болним положајима, ускраћивању хране, воде и сна.¹²

Што се начина извршења смртних казни тиче, у Србији Првог устанка, био је то колективни чин, који се огледао у томе да приликом извршења учествују сви одрасли мушки припадници, без разлике, а нарочито се тражила присутност најближих сродника да учествују у догађају. На тај начин, потврђивала би се морална солидарност унутар заједнице, а иста је доприносила и спречавању крвне освете. Један од примера јесте када је у Црног Гори 1836. године требало погубити два кривца, те се на Цетињу „ради тога искупило више стотина људи из разних нахија и племена, и сви су одједанпут опалили из пушке на кривце, и то само због тога, да не би рођаци могли доцније казати овај је или онај је нашега убио”.¹³ Неки аутори помињу и спаљивање, као начин погубљења у држави Првог устанка. По Карађорђевој заповести, спаљена је Пауна, жена Павла Станојевића у Жабарима, а Антоније Пљакић је усред Карановца испекао неку бабу.¹⁴

Три основна начина погубљења у Србији Првог устанка била су: вешање, стрељање и точак (коло). Поступак вешања није био оптерећен формалностима: осуђени је „извођен на место где је учинио кривично дело и ту је о какво

⁹ В. Караџић, *Рјечник*, s.v. вјештица.

¹⁰ Д. Јанковић, *Српска држава Првог устанка*, 215.

¹¹ И. Јанковић, *На делом хлеба*, 29.

¹² М. Грубач, *Телесна казна*, 44–49.

¹³ В. Караџић, *Црна Гора и Црногорци*, 655–656.

¹⁴ М. Милићевић, *Поменик*, 549.

дрво обешен” Точак (коло) огледао се у томе да се осуђеник, лицем према горе и раширених ногу и руку, везује за дрвену решетку која лежи на земљи. Целат узима у руке обичан колски точак, замахује њиме и ломи осуђеникове удове. Поломљено тело осуђеника се потом везује за тај исти точак, тако да ноге и руке сада прате његову спољну ивицу, а затим се натиче на дугачку мотку, чији се доњи део укопавао у земљу и тако се остављао док осуђени не издахне, а неретко и дуго после тога, све док се леш потпуно не распадне и не изједу га птице. У Србији је поступак „кола” био прописан одредбом чл. 24 КЗК, која гласи: „Да му се пребију обе ноге на 2 места и обе руке, и тако жив да се дигне на коло и да се не скине док кост траје”. Још један од начина погубљења био је „мртва шиба” а огледала се у томе да је осуђени требало да одређени број пута прођен кроз шпалир¹⁵ одређеног броја момака, од којих је сваки морао да га при пролазу удари шибом. Ако би у строју било више од триста момака и ако се кроз њега пролазило дванаест или више пута „на место” (по једном у сваком правцу), то је значило 7.200 удараца, где је смртни исход био готово изванредно и то је била мртва шиба. Ако би осуђени остао жив, ослобађан је. С друге стране, шиба мање од дванаест пута на место или кроз мање од триста момака називала се „полумртва шиба” и она је представљала телесну казну. Треба навестити, да су се обе шибе јако дуго задржале у Србији.

Смртне казне су се извршавале јавно, пред народом, што је представљало својеврсну „накнаду” за тајност суђења. Том приликом, људи су могли да виде осуђеног, али и да из његовог понашања стекну утисак о оправданости пресуде. Осуђени је тада требало да пред свима призна свој злочин, а присуство јавности да колико-толико обезбеди контролу над радом правосуђа. Друга функција јавности извршења смртних казни, била је да умири народ, тако што ће му ће показати да је узрок страху престао да постоји. Трећа функција јавности погубљења била је превентивна функција, која се огледала у томе „народ да се угледи”, „да посматрачи узму себи за пример, да они онакви зли и неваљали људи не поставе”. Само превентивно дејство почивало је на страху и ужасу, које изазива поглед на муке и патње осуђеног лица, а допуњено је излагањем тела погубљених на јавним период или трајно (до распадања). Што значи да се тело није сахрањивало по хришћанским обредима, већ су лешеве излагани и служили су као опомена будућим преступницима. Такође, и Карађорђеви законик предвиђао је казну за убицу у чл. 18, која гласи: „да се стреља и потом обеси”.

Када говоримо о учесталости смртних казни у Србији и другим европским земљама од 1804. до 1813. године, при чему имамо у виду и број становника предметне државе, стање је следеће. У Србији, чије је становништво тада бројало око 470.000 људи, је у периоду од 1804. године до 1813. године, извршавано најмање двадесет смртних казни сваке године (не рачунајући вансудске егзекуције). У

¹⁵ Шпалир се дефинише као постројење у два реда, један према другом окренутих лицем, са слободним простором између њих, којим пролази нека личност.

Аустрији, у истом периоду, било је изречено око 500, а извршено око 200 смртних казни, што представља двадесетак погубљења годишње, отприлике исто као у Србији. Међутим, када се узме у обзир број становника, на територији данашње Аустрије живело је преко три милиона људи, што у процентима износи следеће: Двадесет погубљења годишње на три милиона људи даје стопу од 0,006 на хиљаду становника, а исто тако израчуната стопа за Србију (20 погубљења на 470.000 људи) износило би стопу од 0,04 односно чак седам пута више него у Аустрији. Што се Пруске тиче, не зна се тачан број изречених и извршених смртних казни у периоду од 1804. до 1813. године, али се зна да је у нешто каснијем периоду и то од 1818. године до 1827. године, изрицано око 20, а извршавано мање од 10 годишње. Пруска је у том периоду имала више од десет милиона становника. У Баварској су, у периоду од 1804. до 1813. године, са њених око три милиона становника, изречене укупно 63 смртне казне. У Француској је број смртних казни био већи него у другим европским земљама. У периоду од 1804–1808. године, годишњи број смртних пресуда смањује се са 471 на 297. године 1812. опет има 297 смртних пресуда. У то време Француска има око 28 милиона становника. Што се Енглеске тиче, од 1805. до 1810. године, изречено је 2.224 смртних пресуда (у просеку око 370 годишње). Преко 80% осуђених лица је помиловано, тако да су извршене укупно 354 смртне казне, или око 60 годишње. Ове бројке одговарају броју од 10 милиона становника, што даје стопу погубљења 0,006, сличну аустријској и многоструко нижу од наше. На крају, у Русији у доба Првог српског устанка, погубљења су, нарочито када се имају у виду величина територије и број становника, била права реткост, могло их је бити десетак, или највише двадесетак годишње.

Закључак

У Србији из времена Првог устанка, судска власт није била сасвим јасно издвојена од извршне, а у много чему је овој другој била подређена. Поред судова, судску власт, вршиле су и старешине, односно носиоци извршне власти - посебно врховни старешина, вожд Карађорђе. Српски државни органи, смрћу су кажњавали за убиство, хајдучја, војна кривична дела, политичка кривична дела, као и преступе против имовине. Обичај је имао важну улогу у судском поступку, а то се пре свега огледало у доказном поступку, у коме су се често користа ирационална средства, на пример „божји суд”, бацање осумњичених вештица у воду, мазија... Три основна начина погубљења у Србији Првог устанка била су: вешање, стрељање и точак (коло). Смртне казне су се извршавале јавно, пред народом, што је представљало својеврсну „накнаду” за тајност суђења. Том приликом, људи су могли да виде осуђеног, али и да из његовог понашања стекну утисак о оправданости пресуде. Осуђени је тада требало да пред свима призна свој злочин. Јавност суђења имала је своје три основне функције, које су се огледале у

следећем: Прво, јавност на суђењу је колико-толико обезбеђивала контролу над радом правосуђа. Друго, јавност извршења смртних казни, умиривала је народ, тиме што је убијањем кривца, узрок страху престао да постоји. И трећа функција јавности погубљења била је превентивна функција, која се огледала у томе „да се народ угледи”, односно да посматрачи узму себи за пример, да они онакви зли и неваљали људи не постану. На крају, што се тиче учесталости изрицања смртне казне, у првој половини 19. века Србија је примењивала смртну казну много шире него било која европска држава, а што све произилази из претходно наведених података о броју донетих и извршаваних пресуда на годишњем нивоу.

Литература

- Богојевић, С. *Списак Сврху њобијени људи*. Шабац, 2002.
Гавриловић, М. *Милош Обреновић*. Београд, 1908.
Грубач, М. *Телесна казна*. Београд, 2004.
Ђорђевић. *Село као суд*. Београд, 1949.
Јанковић, Д. *Српска држава Првој устанка*. Београд, 1964.
Јанковић, И. *На белом хледу*. Београд, 2012.
Јовановић, А. *Приноси*. Београд, 1900.
Караџић, В. *Прва година српскога војевања на дахије*. Београд 1972.
Караџић, В. *Рјечник*. Београд, 1972.
Караџић, В. *Црна Гора и Црногорци*. Београд, 1972.
Милићевић, М. *Поменик*. Београд, 1888.
Павковић. *Казна у обичајном праву*. Ниш, 1997.
Пузовић, П. „Учешће свештенства у Првом српском устанку”. *Пешичаник*, год. 2, бр. 2, 2004, 53–62.
Фотић, А. *Између закона и његове примене*. Београд, 2005.